

Grexa Izabella

„Csupa paradicsom az élet, csak ehetetlen”
Női narratíva a Kádár-korszakból

PhD értekezés tézisei

Témavezető:

Gyarmati György, az MTA doktora, egyetemi tanár

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola
„Európa és a magyarság a 18–20. században”
Doktori Program
Pécs, 2024

I. A doktori értekezés témája és célkitűzései

Az értekezés fő célja egy 1942 és 2009 között élt hétköznapi nő életének, pontosabban az általa elmondott élettörténeti narratíva – egyéb nézőpontok és nyelvi mechanizmusok mentén keletkezett levéltári- sajtóforrásokkal kiegészítve – társadalomtörténeti kontextuálása. Ezeket a konstruált szövegeket a múlt megismerése szempontjából inkább eszköznek, mint a múlt „igaz” elmondóinak tekinthetjük. (Horváth 2021:10) A neves mikrotörténész Giovanni Levi az életrajz alkalmazása kapcsán több felhasználási lehetőséget különböztet meg. A témám szempontjából releváns: az amelyikben a korszak, a társas milió is hangsúlyos, ezen belül is két altípust írt le: amelyikben a történelmi és társadalmi háttér kibontása arra szolgál, hogy érthetővé tegye az egyéni sorsot, lényegében „normalizálni” próbálja, miáltal az egyedi élettörténet hozzájárul egy adott társadalmi közeg portréjához, jobb megismeréséhez. A másik megközelítése szerint a társadalmi háttérközeg felvázolása azt a cél szolgálja, hogy pótolja és kiegészítse a töredékes élettörténetet. Levi szerint másik felhasználási lehetőség, *„a társadalmi horizontok széleinek feltárása”* egy-egy atipikusnak számító eset kapcsán (Levi 2000:88). Levi az életrajz felhasználása vonatkozásában a döntésszabadság fontosságára hívta fel a figyelmet, amely ugyan korlátozott, de *„ideális terepet nyújthat mind a cselekvők csekély, de mégis fontos szabad választásainak, mind pedig az ellentmondásoktól sohasem mentes társadalmi normarendszerek tényleges működésének vizsgálatához”* (Levi 2000:88). Ebben az értelmezésben az egyének sajátos cselekedeteit, választásait nem lehet közömbösnek, lényegtelennek tekinteni, ugyanakkor a történelmi cselekvők az államhatalom és diskurzusának függvényei, az adott politikai- társadalmi berendezkedés talaján konstruálódnak.

A dolgozat főszereplője a 20. század második felében élt, a nagy történelmi folyamatok szempontjából szinte lényegtelen, köznapi, fizikai munkát végző nő, Király Erzsébet. A vizsgált életírás szerzője sok szempontból marginális helyzetűnek tekinthető, ez egyrészt fakadt női, másrészt elhagyott, árva léthelyzetéből, amely sajátosan sodródó, gyökértelen, családot és valódi összetartó közösséget nélkülöző élettapasztalatot jelentett. Gyermekkorát nevelőszülőknél és gyermekotthonokban töltötte, 1959-ben került a fővárosba, előbb textilipari, majd híradástechnikai és nehézipari gyári munkásként dolgozott. Az 1970-es évek első felétől a vendéglátóiparban helyezkedett el: előbb felszolgálóként a jó hírű – a korszak művészei által is kedvelt – Bartók Béla úton lévő Park étteremben, később többnyire perifériális kocsmákban, eszpresszókban alkalmazottként, majd betanított szakácsként. A rendszerváltás után munkanélküliként, majd szerény nyugdíjasként – itt-ott kiegészítő mellékállást, takarítást vállalva

– élte hétköznapjait és csupán a „jószerence” mentett meg attól, hogy hajléktalanná váljon az akkor tömegeket érintő egzisztenciális ellehetetlenülés következtében.

Király Erzsébet mikrovilága kapcsán egyrészt az foglalkoztatott, hogy az államszocializmus társadalmáról szóló diskurzusban hogyan kontextualizálható ez a sajátos, sok szempontból marginális női élettörténet; egy ember mozgalmas, de marginális helyzetét bemutató élettörténet mit mesélhet el az egyén és a diktatúra viszonyáról? Egyáltalán, a nők és az állam viszonya hogyan ragadható meg. Az egyén „szabad” választásai, döntései, „életstratégiái” fontos tényezők az életút alakulása szempontjából, ugyanakkor maga a politikai, társadalmi, szociális intézményrendszer szabja meg mindenkor annak kereteit, és teremti meg a személyes „boldogulási” feltételeket. Ez azért is egy fontos kérdés, mert 1945-ben a nők helyzetét alapvetően meghatározó intézményi keretek jelentősen megváltoztak.

A disszertáció struktúráját alapvetően a rendelkezésemre álló primer források szabták meg, azt két fő részre osztva. Az egyik fő csomópont Király Erzsébet visszaemlékezésének elemzése, elsősorban az egyén és állami intézetek viszonyrendszerének aspektusából, ugyanis memoárja alapján jól kirajzolódik egy tendencia. Az, hogy az 1970-es évek elejéig az állam intézményein – a gyermekotthonokon, a leányotthonokon, a nevelőintézeteken, és aztán a gyári munkahelyen – keresztül viszonylag erős normakontrollt gyakorolt főhősünk életére, azonban ezt követően a vendéglátós munkahellyel ezafajta felügyelet megszűnt, legalábbis jelentősen csökkent, amely ugyanakkor együtt járt erős társadalmi marginalizálódásával is. Tehát a vizsgálatom egyik fókuszja Király Erzsébet egodokumentumai által az, hogy megvizsgáljam az állami (fegyelmezési-felügyeleti) intézményrendszer milyen hatást gyakorolt Király Erzsébet életének alakulására, identitására, a másik pedig, hogy az egyén milyen technikát alkalmazott saját „boldogulása” érdekében. Az egyén boldogulása alatt nem az egyén képességei és lehetőségei maximális kiaknázását értem, hanem inkább egyfajta „túlélést”, a politikai, gazdasági és társadalmi körülményekhez való alkalmazkodást, rezilienciát, illetve a hatalom által felkínált érdekérvényesítő eszközök, módszerek egyéni alkalmazását.

A dolgozat másik fő vizsgálandó területe a Szakszervezeti Levéltár archívumában talált női panaszlevelek, melyek alapján betekintést kapunk a nők egy kis részének mindennapi küzdelmeikbe és nélkülözéseikbe, és emellett a női érdekérvényesítési és ehhez kapcsolódóan a kommunikációs gyakorlatba, továbbá az általuk felvázolt szerep-, ön- és identitáskonstrukciókba is, és részben abba is, hogy a politikai propaganda által felkínált női szerepek alapján hogyan konstruálják meg önmagukat a levélírók. Némelyik levélíró hosszan, előfordul, hogy több oldalon keresztül ecseteli élettörténetét, társadalmi hovatartozását.

II. A doktori értekezés felépítése

A dolgozat első részében hosszabban elemzem a munkához felhasznált forrástípusokat – visszaemlékezést és a panaszleveleket – módszertani szempontból. Erre azért helyezek nagyobb hangsúlyt, mert Király Erzsébet egodokumentumai hazai tekintetben unikális és sajátos anyagnak tekinthetők. Ezt egyrészt az egodokumentumok gazdag és sokszínű – visszaemlékezés, naplótöredék, fényképek és levelek – mivoltának köszönhető, amely által az egyéni életút is árnyaltabban ábrázolható. Másrészt fennmaradt és megjelentetett női egodokumentumok tekintetében igen szerény a hazai kínálat. Míg angolszász területen, az utóbbi évtizedekben számos női egodokumentumot bemutató gyűjteményes kötet látott napvilágot, Magyarországon jóval szegényesebb a női egodokumentumok kiadása, illetve a módszertani kérdésekkel foglalkozó írások száma. A panaszlevelek módszertani elemzésnek pedig azért szentelek különleges figyelmet, mert annak ellenére, hogy a hétköznapiok történetének igen értékes forrástípusának tekinthetők, idehaza e dokumentumok társadalomtörténeti felhasználása igen mérsékelt, ami részben magyarázható a forrásadottságokkal, másrészt ezen anyagok megszólaltatásának nehézségeivel is.

A források módszertani bemutatását követően először áttekintem a nők államszocializmus időszak alatt megváltozott helyzetét, szerepét a munka és a privátszféra területén, majd röviden érintem a női foglalkoztatás alakulását. A dolgozat fő részében Király Erzsébet életútját tematikusan vizsgálom, melynek keretében az állami felügyeletet jelentő intézményrendszer és az egyéni életút alakulását boncolgatom. Először Király Erzsébet visszaemlékezése és levelei szövege alapján körvonalazódó önképét, identitásának alapvető vonásait mutatom be, majd társadalmi közegét. Ugyanis Király Erzsébet visszaemlékezésében számos karakter tűnik fel az 1960–1990-es évek Budapestjének névtelen tömegéből: üzemi munkatársak, munkaadók, lakótársak, főbérlők, szeretők, barátnők, orvosok, mentősök, „ívócimborák”. Az eddig előkerült levéltári dokumentumok és a visszaemlékezés vonatkozó részei alapján felvázolom a visszaemlékező társadalmi közegét. Elsősorban levéltári forrásadottságokkal magyarázható, hogy alapvetően három társadalmi közeget fogok részletesebben bemutatni: vér szerinti családját, első férjét és annak családját, végül a Csillaghegyi Lenárugyár közegét. Az állam egyénre gyakorolt felügyelet kontextusát egyrészt a gyermek- és leányotthonok, másrészt a munkahely rendszerén, napi rutinján keresztül vizsgálom, röviden kitekintve az állami felügyeleten túli miliőre is. Majd pedig a női szereppel, illetve a nőekkel kapcsolatos állami normakontrollt, és e viszonylatban a férfi befolyást vizsgálom Király Erzsébet férfi-női viszonyaiban. E fejezet végén a tereknek, lokációnak és

különösen az otthon terének és lakásszerzési történetének szentelek részletesebb figyelmet a levelekben megjelenő szerepkonstrukcióira is kitérve, és azt összehasonlítva a visszaemlékezésben megjelenő identitásokkal. Király Erzsébet panaszleveleihez, kérelmeihez kapcsolódva és kitágítva a horizontot a nőket érintő napi nehézségek – lakhatás, munkavállalás és nyugdíjazás – tekintetében, illusztrálom a női panaszlevelekben, kérelmekben megfogalmazott napi küzdelmeket és bosszúságokat, másrészt elemzem a mindennapok megélhetéséért küzdő nők hivatalok felé közvetített nyelvhasználatát, érvrendszerét, esetlegesen azt is felvillantva, hogy ezek a problémahalmazok hogyan artikulálódtak a korabeli közbeszédben.

III. Módszerek és források

Alf Lüdtke arra figyelmeztet, hogy a hétköznapi történetével foglalkozó történész újból és újból felül kell vizsgálnia saját elképzeléseit történeti szereplőiről. Ugyanis elgondolásai és fogalmai ideiglenesek és törekenyek (Lüdtke 1995:8). Az Alltagsgeschichte történészei azt vallják, hogy nincs szükség elméletalkotásra, vagy előre kidolgozott elmélet alapú kategorizálásra, hanem a kutatás tárgyát kell feltárni. Gyáni Gábor az egodokumentumok felhasználása kapcsán azt hangsúlyozza, hogy nincs olyan eljárási metódus, amely minden ilyen típusú forrás hasznosítása során alkalmazható lenne, ezen nincs is mit csodálkozni, hiszen minden egodokumentum „gyártó” szűrője egyedi, és ebben az esetben bizony szükség van a történész „alkotószellemére” is: „*az egodokumentumokkal való történészi foglalatosság kívánja a legnagyobb kreativitást, beleélést és konstruktív hozzáállást a historikustól.*” (Gyáni 2019:6) A rendelkezésemre álló két forrástípus egy hétköznapi marginális, állami gondozott, néhol normasértő nő egodokumentumai és köznapi nők által írt hivataloknak, szerkesztőségeknek címzett kérelmek, panaszlevelek értelmezése kapcsán Michel Foucault „fegyelmező társadalom” és Michel de Certeau „fegyelemellenességéről” szóló koncepciója használhatónak bizonyult számomra, és segítette a hétköznapi, banális dolgok, események tágabb keretbe helyezését és értelmezését. Foucault fegyelmező társadalom elmélete a totalitárius rendszerű társadalmak leírásához különösen alkalmas azért, hogy a makrohatalom a hétköznapi élet megannyi szegmensébe igyekezett behatolni és az egyének viselkedési mintáit, identitását kisebb-nagyobb sikerrel átformálni. A történet másik oldalán viszont a hétköznapi cselekvők ezeket hol kijátszva, hol sajátos módon értelmezve, alkalmazva és ezekből előnyt fabrikálva próbáltak túlélni vagy csak szimplán élni: „(...) *éberén figyelve*

„röptében ragadja meg” a haszonszerzés lehetőségeit. Nem őrzi meg, amit megnyer. Folyton játékban kell lennie az eseményekkel, hogy „alkalmakká” alakítsa őket. A gyengének szüntelenül idegen erőforrásból kell hasznot húznia.” (Certeau 2010:19)

A dolgozatnak a fő forrását Király Erzsébet egodokumentumai adják, amely visszaemlékezése és naplója mellett, 1978 és 1996 között keletkezett 22 darab hivataltól kapott lakásigénylésével kapcsolatos levelet, értesítést, tájékoztatást, 12 darab hivatalnak címzett levél piszkozatát, néhány esetben indigós másolatát, egy részben kitöltött lakásigénylési formanyomtatványt és volt anyósa által, részben lakásigényléssel kapcsolatban írt két magánlevelét valamint néhány postai ajánlott küldemény feladószelvényét is tartalmazza. Az egodokumentumokat remekül kiegészítik az eddig fellelt levéltári források, amelyek elsősorban társadalmi közegét világítják meg a hatalom aspektusából. Ennek esetlenségét mindenképpen fontosnak tartom hangsúlyozni, ugyanis azon személyekre tudtam rákeresni a levéltári archívumokban, amelyeket vezetéknévvel említett az írásában, eztafajta esetlenséget tovább mélyítette az, hogy az archívumokban mely iratok kerültek megőrzésre és bukkantam is rájuk. Szerencsémre életútja során születésétől fogva több alkalommal ő maga és közeli hozzátartozói kapcsolatba kerültek hivatalos szervekkel. A Magyar Királyi Állami Gyermekmenhelyre történő felvételét igazoló törzslap, az első és második házassági anyakönyvi kivonatának másolata, volt férjének, sógorának és anyósának büntetőperes iratai. Kizárólag Király Erzsébet személyére vagy közvetlen hozzátartozóira vonatkozó források mellett, egyéb fellelt levéltári források tágabb környezetéről is vallanak. Az előkerült források alapján baráti körére, munkatársaira vonatkozóan egy-egy újabb portré, történettöredék rajzolható meg. A gyári környezet és Király Erzsébet tágabb társadalmi közegének részletesebb bemutatásához a Budapesti Fővárosi Levéltárban a Csillaghegyi Lenárugyárról található, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában a volt Goldberger Textilgyárról fellelhető dokumentumokat használtam fel. A forrásadottságok a Csillaghegyi Lenárugyár esetében voltak a legkedvezőbbek, mivel itt nem csak különböző szabályzatokat, gazdasági terveket és a gyár társadalmára vonatkozó összesített kimutatásokat találtam, hanem személyi kartonokat, fegyelmi ügyeket és a vállalat jelentős és kevésbé jelentős, elsősorban a mindennapok történéseihez értékes adalékként szolgáló leveleit, feljegyzéseit, jegyzőkönyveit és jelentéseit is.

A korszak női életsorsok és azok írásos reprezentációjának bemutatásához a Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltárban megőrzött, most már a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található a korabeli szakszervezet Nőmozgalom iratait és Szociális Osztályához érkezett, nők által írt kérelmeket, segítségkérő leveleket, megkereséseket

használtam. A hatalom nőikkel kapcsolatos elvárásainak, a norma és a társadalmilag nem elfogadott viselkedés bemutatásához női – és a vizsgált korszakban mindig kicsit változó – szerepelvárásokat közvetítő, a legnagyobb példányszámban eladott, gyakran nőikkel készített riportokat, életsorsokat is közlő *Nők Lapja* cikkeit használtam fel. A jogi szempontból büntetendő női viselkedés bemutatásához pedig a *Magyar Rendőr* című korabeli hetilap cikkeit.

IV. Összegzés és következtetések

Főszereplőm sajátos életét áttekintve Fodor Éva által használt „részleges emancipációról” beszélhetünk, továbbá két dimenzióban makrohatalom – egyén, és a mikrohatalom szintjén, azaz személyközi interakció, férfi – nő viszonylatában érdemes értékelnünk. Király Erzsébet egy autoriter állam hétköznapi szereplőjeként munkavállalás, párválasztás és a munka utáni időtöltés, tehát a szórakozás tekintetében látszólag nagy mozgástérrel és döntési lehetőségekkel bírt. Azonban ezekkel a lehetőségekkel csak ellentmondásosan tudott élni, dühös, dacos, ambivalens viselkedését, válaszreakcióit a korszak hétköznapi történetével foglalkozó történész által gyakran használt „Eigensinn” (önfejűség) fogalmával lehet a leginkább megragadni és a mindenható paternalista és patriarchális autoriter állam és a kiskorúsított állampolgár, „alattvaló” relációjában értelmezni. Ebben a nexusban a személyes felelősségvállalás bagatellizálódott és az állam gondoskodó „atyai” szerepe legnyilvánvalóbban a szociálpolitikában öltött testet a fridzsider-kommunizmus időszakában – annak szűkös anyagi keretei ellenére –, és vált a rezsim egyik legfontosabb legitimációs eszközévé. Ugyanakkor a paternalista állam a normáktól eltérő, azaz az általa deviánsnak minősített viselkedés – a szegénységtől, az alkoholizmuson át az öngyilkossáig – felelőségét az egyénre vagy annak társas közegére hárította.

Király Erzsébet sajátos periférikus, marginális életét a korabeli intézményrendszer – nevelőotthonok, leányotthonok, munkahelyek – felügyeleti rendszerén és az állami szociálpolitika szisztémáján keresztül próbáltam integrálni a jelenkori társadalom- és nőtörténetbe. Király Erzsébet létviszonyait, társas közegét, az uralom intézményeivel való függelmi viszonyát, a nyilvános és privátszféra határainak felvázolását a különösen szerencsés forrásadottságok – ebben az esetben nem csupán az egodokumentumokra gondolok, hanem a periratokra és a panaszlevelekre – tették lehetővé. Király Erzsébet történetét az állami szociális jutatásokkal, az állam paternalista politikájával összefüggésben egyfajta társadalmi periferizálódási evolúcióként értelmezhetjük, amelyben a makro- és mikrokörnyezetnek, az

állami szociálpolitikának és az egyéni érdekérvényesítő technikáknak mind megvolt a maguk szerepe és helye. Ugyanakkor nem konvencionális életét – sűrű munkahelyi, és lakhelyváltoztatásait, gyakori partnercseréit, abortuszait, alkoholizmusát és öngyilkossági kísérleteit – a fennálló társadalmi rend szemében normaszegő viselkedésnek, azaz lényegében egyfajta lázadasként interpretálódott. Azzal, hogy a paternalista autoriter uralom a nők normaszegő viselkedését még kevésbé tűrte el, mint a férfiakét. És ebből a szempontból már jobban értelmezhető az is, hogy elvált, egyedülálló, gyermektelen nőként, munkahelyről munkahelyre vándorlóként a szűkre szabott szociálpolitikai juttatásából lényegében az 1980-as évek végéig nem részesedhetett. Élettörténete jól reprezentálja, hogy a látszólagos „szabadság” ellenére az egyén boldogulási lehetőségeit mennyire beszűkítette az, ha társadalmi szerepek és normák tekintetében nem akart, vagy nem tudott megfelelni a rezsim elvárásainak. Habár panaszleveleiben „küszködött” azért, hogy egy olyan identitást konstruáljon, amely akceptálható a hivatalok számára is. Ugyanakkor periférikus léthelyzete generális elemeiben nem volt egyedülálló a vizsgált időszakban. A korszak marginális léthelyzetében – annak számos „tünetegyüttesével” – élő társadalomrészt jelenlegi kutatások állása szerint megbecsülni nem lehet, az bizonyos, hogy egy szélesebb réteget érintett, mint a korabeli, illetve jelenkori kutatások alapján feltételezhetjük.

Élettörténete – a marginális léthelyzeten felül – a nők felügyeletének átrendeződése, illetve térhasználatának megváltozása szempontjából is fontos trendre mutat rá. Amely folyamat kihatott a nők szerepfelfogására, a férfiakkal való kapcsolataikra, szexualitásukra, önmeghatározásukra és identitásukra. A nők nyilvános és félnyilvános terekben való általános megjelenését a velük szemben elkövetett visszaélések, kiszolgáltatottság mellett is fontos hangsúlyozni, amely viszont összefügg a nők felügyeleti rendszerének átrendeződésével, illetve annak birtoklásával is. Király Erzsébet élete megmutatta azt a folyamatot, hogy egy szűk emberöltő alatt a nők hogyan lettek a korábban részükre nagyrészt zárt nyilvános, félnyilvános terek integráns részei. Király Erzsébet élettétele a nők által dominált priváttérből alapvetően áttevődött a nyilvános és félnyilvános – munkahelyek, vendéglátó-, szórakozó és egyéb szabadidős – terekre. Az otthonhoz, azaz a priváttérhez való viszonya meglehetősen ambivalensen alakult. Lényegében születésétől fogva gyerekként – néhány rövidebb-hosszabb periódustól eltekintve, amikor nevelőszülői felügyelet alatt volt, azok privát tereibe – lényegében klasszikus priváttérben nem volt része. Ezen felül az „atyai” felügyeletet a nevelőhálózat alkalmazottai látták el, és aztán felnőttkorában többnyire létdimenziói határozták meg, hogy rövidebb-hosszabb időre férfi felügyeletet, védelmet keressen.

Király Erzsébet életében másik meghatározó tér az állam normái által felügyelt munkahely, amelyen munkanapjainak meghatározó részét töltötte. Ebben az értelmezésben a nők fegyelmezésének egyik terepe a munkahely, eszköze – a férfi munkavállalókhöz hasonlóan – munkarend, biztonsági és egyéb általános előírásokon felül, az alacsony bérek, a rosszabb munkahelyi pozíciók és státusok – amely a korszak második felében nem magyarázható az alacsonyabb képzettséggel – amelyekből a nők érdekérvényesítési hiánya, kiszolgáltatottabb helyzete is következett. Erre a térre – nagy tömegben belépő – nőktől a politikai hatalom és a társadalmi közbeszéd is elvárta, hogy olcsó és öntudatlan munkaerőként a gazdasági érdekeket kiszolgálják és emellett a reprodukciós feladatokat is ellássák. Az uralom mintegy átvéve e téren is az „atyai” szerepet a hagyományosan elfogadott normát, viselkedést közvetítette a közbeszéd, a tömegkommunikáción keresztül. Amennyiben – főleg a fiatal egyedülálló nők – ezt a társadalmilag rájuk rótt – akár munkahelyi, akár magánéleti – szerepet nem vállalták, mint ahogy azt dolgozatomban főszereplője is tette, a közbeszéd stigmatizálta. A családost, elvált vagy özvegy gyerekes nők sok esetben idealisztikusan jelentek meg, olyan szereplőkként, akik mindent megtettek családjukért, és hűségesen szolgálták a gyár érdekeit. Ugyanakkor az állam nem bizonyult bőkezűnek a szociális juttatások terén a családost nőkkel, akiknek e korszakban az alacsony bérek mellett a szociális ellátás hiánya, a gyerekek bölcsődei, óvodai, napközi otthonban történő elhelyezése, a rossz és zsúfolt lakáskörülmények jelentették a súlyosabb problémákat.

A munkahelyi térhez szervesen kapcsolódott annak „ellenpólusa”, a kikapcsolódás, szórakozás félnyilvános tere, ahová az előző korszakokhoz képest többnyire eltérően a nők tömegei férfi felügyelete nélkül léphettek be. Ez azonban a férfiak a nőkkel szemben elkövetett visszaélések lehetőségét is megnövelték. Az „atyai” közösségi felügyelet alól – Király Erzsébet esetében a gyermekotthon, leányotthon teréből – kikerülő vidéki lányok a munkahely monotóniájából és a priváttér hiányából, szűkösségéből, nyomorából is eredően a nyilvános, félnyilvános tereken egyre sűrűbben fordultak meg, és az ottani miliő kisebb-nagyobb mértékben befolyásolta viselkedésüket, öltözködésüket. Király Erzsébet otthonkeresési téren folytatott sikertelen küzdelme jelölte ki a nyilvános térben lévő szórakozóhelyeken való sűrű előfordulását, ami magával vonta – az otthoni térhez kapcsolódó – hagyományosabb szerepelképzelésektől való eltávolodást is. És aztán pont a privátszféra, az otthon – mint a hagyományos női szerep legfőbb terepe – hiánya következtében fordult kérelemmel az uralmat megtestesítő hivatalok felé, és a kérelmek, panaszok mindenki számára biztosított lehetősége, és a tanácsi lakás ígervénye által a rezsim integrált részesévé tette.

A létbizonytalanságban élő és panaszlevél írásra „vetemedő” nők is cselekvőként próbáltak fellépni mindennapi megélhetésük, boldogulásuk érdekében, sok esetben hivatkozva az állam paternalista „kötelezettségeire” a családtámogatás, gyermekellátás, idősekről való gondoskodás tekintetében, így önmagukat állami gondoskodásra rászoruló hagyományos női szereplőként mutatták be, ezzel is tovább erősítve a hatalom tradicionális férfi-női szerepsémáit. A panaszlevelekben megalkotott szerepkonstrukcióik arra szolgáltak, hogy a hatalom szemében megfelelő állampolgárnak mutassák magukat, akik „rászolgáltak” az állam gondoskodására. A panaszlevelek lehetővé tették, hogy a panaszosok szűkös életkörülményeit, szerepkonstrukcióikat megismerjük, de a rendszer működésének megértése szempontjából a panaszírás társadalmi gyakorlatának van hangsúlyos szerepe. Ugyanis a panasz- vagy kérelemírás az állam és állampolgár közötti viszonyrendszer egyik politikai eszköze volt, amellyel minden állampolgár saját belátása szerint élhetett. Sheila Fitzpatrick a harmincas évek sztálinizmusát vizsgálva lottószelvényhez hasonlította ezeket az állampolgári megkereséseket, amelyek kis költségbefektetéssel elérhetőek voltak, további kötelezettséggel nem jártak, ugyanakkor a nyeresé esélyét kínálták (Fitzpatrick 1999:103-104). Ha a kérelmezők a vágyott célt nem is érték el, de közreműködői lehettek ennek az állami „panaszüzemnek”, esetenként pedig megnyerve a hivatalnokok szimpátiáját, netán együttérzését, tényleges segítségre is számíthattak, amely következtében „elemi létkondíciók” némileg javultak. Fontos tényező, hogy az autoriter uralom számos társadalmi problémát, jelenséget – lakhatási nehézségektől a női alkoholizmusig – a tömegkommunikáción keresztül a közbeszéd részévé tette. De úgy, hogy e társadalmi jelenségek fogalomkészletét, tipológiáját, értékelését az uralom elvárásai, dichotómia sémái határozták meg. E komplex társadalmi problémakörökről egy leegyszerűsített, sematizált beszédmódot folytattak, habár ez a korszak alatt egyre szofisztikáltabbá vált. Egyben ezzel azt is sugallva, hogy mindenről lehet beszélni, persze többnyire csak a meghatározott keretek között. A társadalmi szereplők ezeket ösztönösen részben átvéve teremtették meg saját – legalábbis a hatalom felé közvetítő – narratívájukat, amely aztán valamelyest önképüket és identitásukat is formálta. A Kádár-korszak a hagyományos fegyelmezési és felügyeleti intézményein túl „juttatáspolitikájával” és annak szervezeti-intézményi szisztémájával, illetve juttatásainak ígervényeivel tudta megkötni az egyént, és így integrálni a „szegénység” társadalom-részt is paternalizmusába a hatalom nyers alkalmazása nélkül. Létviszonyuk minden dimenziója a „rendszerbe cementálódott”, és totálisan beintegrálva, szinte láthatatlanul „gúzsba” kötötte az egyént.

V. Az értekezés témaköréhez kapcsolódó publikációk

Király Erzsébet: Kedves naplóm. Egy munkásasszony emlékei. (A tanulmányt írta és a szöveget gondozta Grexa Izabella.) Corvina, Bp., 2015.

Női lakhatási szegénység a Kádár-korszakban. Egy lakhatási pálya konklúziója. In: Máltai Tanulmányok 2024/1 (megjelenés alatt)

„Ha én annyit keresnék, mint ön, Gáspár elvtárs, akkor nem ragaszkodnék a második műszak keresetéhez...” Női panaszlevelek a Kádár-korszakból. In: Múltunk - Politikatörténeti folyóirat 2023/1. 74-104.

Photography and Autobiography. In: András Benedek – Kristóf Nyíri (eds.): Image and Metaphor in the New Century, Budapest, 2019. 149-160.

Marginalizált (munkás)nők reprezentációja 1956-tól 1970-ig. In: Múltunk - Politikatörténeti folyóirat 2017/2. 93-116.

XX. század második felének hatalom-és társadalomképe egy pesti munkásasszony emlékezetében. In: Bartha Eszter – Bezsenyi Tamás: Egy másik Kelet-Európa. Munkás-és társadalomtörténeti tanulmányok Mark Pittaway emlékére. Budapest, 2017. 195-213.

A szexuális szokások átalakulása Pesten egy 20. századi munkás-élettörténet fényében. In: Socio.hu: Társadalomtudományi Szemle 2015/3. 178-196.

Női szerepek. Mozgástér és korlátok egy periférikus életút fényében a 20. század második feléből. In: Keresztes Gábor (szerk.): Tavasz Szél Konferenciakötet, Líceum Kiadó, Eger és Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest, 2015. 463-479.

Egy vidéki kislány Pesten. A nagyvárosi normakövetés és normaszegés egy élettörténeten átszűrődő szövege. In: Fons 2014/2. 241-264.

Egy pesti munkásasszony társadalmi közege visszaemlékezése és a levéltári források tükrében. In: Valóság 2014/7. 63-73.

Egy munkásasszony fotóhagyatékáról. In: Rab Virág, Schwarzwölder Ádám, Varga Mónika (szerk.): 12. Grastyán konferencia előadásai, Pécs, 2014. 47-55.